

ROCZNIK TOMISTYCZNY
11 (2022)

ROCZNIK TOMISTYCZNY

11 (2022)

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHES JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

11 (2022)

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Dawid Lipski, Natalia Herold (internet), Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Antoni B. Stępień, Sławomir Sobczak, Arkady Rzegocki, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, **Mieczysław Gogacz**, Pavol Dancák, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam.

RECENZENCI / REVIEWERS

Tomasz Pawlikowski, Tomasz Duma

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Ewa A. Pichola, Magdalena Płotka (j. angielski), Christel Martin, Iwona Bartnicka (j. francuski), Adam M. Filipowicz, Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Maciej Głowacki

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2022

ISSN 2300-1976

Unikalny numer identyfikacyjny – 493506

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2

05-806 Komorów POLSKA

www.roczniktomistyczny.pl

e-mail: redakcja@roczniktomistyczny.pl

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury

PROFESOR MIECZYŚLAW GOGACZ (1926 – 2022)

Fotografia wykonana 8 listopada 2008 przez Izabelę Andrzejuk

Spis treści

Od Redakcji.....	13
Andrzej Duda List kondolencyjny Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej	15
Paweł Grzybowski List kondolencyjny Burmistrza Rypina	17
Ryszard Czekalski List kondolencyjny Rektora Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego	19
Tomasz Duma Kondolencje z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II	21
Wiesław A. Mering „Miłość gwarantuje spotkanie osób po śmierci” (Homilia na Mszy Świętej pogrzebowej śp. Profesora Mieczysława Gogacza)	23
Antoni B. Stępień Mowa pogrzebowa	27

Rozprawy i artykuły

Izabella Andrzejuk Mieczysław Gogacz's anthropological explanation for the existence of angels	31
Grzegorz Pyszczek Poezja jako duchowe święto. O filozofii poezji Mieczysława Gogacza	39
Magdalena Płotka Przyjemność w filozofii starożytnej: Platon, Arystoteles, Epikur.....	53
Henryk Majkrzak Władze duszy w ujęciu św. Tomasza z Akwinu	65
Michał Zembrzuski Poznanie intelektualne duszy ludzkiej oddzielonej od ciała (<i>anima separata</i>) a intelekt czynny i możnościowy	89
Dawid Lipski Thomas Aquinas's Arguments in Defense of the Unity of the Substantial Form in Human Being	111
Paulina Sulenta Możliwość samozagłady świata. Metafizyczne dociekania św. Tomasza z Akwinu w <i>Kwestiach dyskutowanych o mocy Boga</i>	127
Izabella Andrzejuk Oblicza umiarkowania. Cnota skromności w aretologii Tomasza z Akwinu.....	147
Bartosz Zalewski Pojęcie <i>ius gentium</i> w <i>Summa Theologiae</i> św. Tomasza z Akwinu.....	159

Artur Andrzejuk The Problem of <i>affectiones</i> in the Texts of Thomas Aquinas	181
Magdalena Płotka <i>Ad altiora vel mirabiliora</i> . Richard of Saint Victor on Admiration and Affection.....	193
Marcin W. Bukala <i>Auctoritates ethicorum</i> Jana z Ząbkowic († 1446): autor, charakter tekstu i wykorzystane źródła (od „translacio arabica” do Akwinaty)	211
Kazimierz Mikucki Obecność filozofii tomistycznej w polemice Piotra Semenki z Andrzejem Towiańskim	227
Maciej Sobiech Ku tomistycznej teorii literatury	245
Artur Andrzejuk Franciszek von Tessen-Węsierski (1869–1947) i jego tomistyczna teoria cudu.....	261
Natalia Herold Ontyczna struktura normy w ujęciu tomistycznym	277
Wojciech Kilan Morderstwo jako odrębny typ działania śmiertelnościowego. Analiza filozoficzno-prawna w kontekście tomistycznej etyki	295
Marian Szymonik Moralny wymiar apostazji. Uwagi w kontekście filozofii klasycznej	313

Sprawozdania i recenzje

Natalia Herold Działalność Naukowego Towarzystwa Tomistycznego w roku akademickim 2021/2022	345
Michał Zembrzuski Sprawozdanie z Sympozjum Tomistycznego w Łomży 9 marca 2022	355
Julia Rejewska Sprawozdanie z ogólnopolskiej konferencji naukowej <i>Filozofia i nauki stosowane. In memoriam prof. Marii Janik-Czachor</i>	359
Jan Krokos Metafizyka i teologia w dyskusji o człowieku i kulturze	363
Bruno Sadok Recenzja. <i>Aristoteles, Analityki pierwsze. Analityki wtóre</i> , tłumaczenie i opracowanie Marian A. Wesoły, redakcja naukowa Andrzej Maryniarczyk, Lublin-Roma: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2020, ss. 454.....	377
Ewa A. Pichola Dietrich von Hildebrand – <i>Doctor Multifunctionalibus</i> – kolejna rola Doktora Kościoła dwudziestego wieku. Recenzja. Łukasz Golec, <i>Idee modernistyczne w filozofii i teologii w świetle pism Dietricha von Hildebranda</i> , Lublin 2021, stron 127.....	383

Izabella Andrzejuk Przyjemność i radość. Recenzja. Magdalena Płotka, Tomasz z Akwinu. <i>O przyjemności</i> , Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2021, ss. 193.....	391
Ewa A. Pichola Filozofia i etyka nauczane w szkole średniej, jako sposób poszukiwania prawdy. Recenzja. Zbigniew Zdunowski, <i>Filozofia jest ciekawa. Z ćwiczeniami dla lubiących myśleć</i> , Wydawnictwo von borowiecky, Radzymin 2021, stron 368 stron.....	397
Nota o autorach.....	403

Table of Contents

Editorial	11
Andrzej Duda A letter of condolence from the President of the Republic of Poland	15
Paweł Grzybowski Condolence letter from Mayor of Rypin	17
Ryszard Czekalski Condolence letter from the Rector of the Cardinal Stefan Wyszyński University	19
Tomasz Duma Condolences from the John Paul II Catholic University of Lublin	21
Wiesław A. Mering „Love guarantees meeting people after death” (Homily at the funeral Mass of the late Professor Mieczysław Gogacz)	23
Antoni B. Stepień Funeral speech	27

Dissertations and Articles

Izabella Andrzejuk Mieczysław Gogacz’s anthropological explanation for the existence of angels	31
Grzegorz Pyszczek Poetry as a spiritual celebration. On Mieczysław Gogacz’s philosophy of poetry	39
Magdalena Płotka Pleasure in ancient philosophy: Plato, Aristotle, Epicurus	53
Henryk Majkrzak Le potenze dell’anima secondo san Tommaso d’Aquino	65
Michał Zembrzuski Intellectual Cognition of the Human Soul Separated from the Body (<i>anima separata</i>) and Active and Possible Intellect	89
Dawid Lipski Thomas Aquinas’s Arguments in Defense of the Unity of the Substantial Form in Human Being	111
Paulina Sulenta The possibility of self-destruction of the world. The metaphysical considerations of St. Thomas Aquinas in the <i>Quaestiones disputatae de potentia Dei</i>	127
Izabella Andrzejuk Faces of temperance. The virtues of modesty in Thomas Aquinas’s arethology	147
Bartosz Zalewski Concept of <i>ius gentium</i> in <i>Summa Theologiae</i> of St. Thomas Aquinas	159
Artur Andrzejuk The Problem of <i>affectiones</i> in the Texts of Thomas Aquinas	181

Magdalena Płotka <i>Ad altiora vel mirabiliora. Richard of Saint Victor on Admiration and Affection</i>	193
Marcin W. Bukała <i>Auctoritates ethicorum</i> by John of Ząbkowice († 1446): the author, the features of the text, the quoted sources (from „translacio arabica” to Aquinas)	211
Kazimierz Mikucki The presence of Thomistic philosophy in the polemic of Piotr Semenenko with Andrzej Towiański	227
Maciej Sobiech Toward a Thomist Literary Theory	245
Artur Andrzejuk Francis von Tessen-Węsierski (1869- 1947) and His Thomistic Theory of Miracle.....	261
Natalia Herold Ontic Structure of Norm in the Thomistic Approach	277
Wojciech Kilan Murder as a distinct type of lethal action. Philosophical and legal analysis in the context of Thomistic ethics.....	295
Marian Szymonik The moral dimension of apostasy. Remarks in the context of classical philosophy.....	313

Reports and Reviews

Natalia Herold Activities of the Thomistic Scientific Society in the academic year 2021/2022	345
Michał Zembrzuski Report from the Thomistic Symposium in Łomża March 9, 2022	355
Julia Rejewska Report from the academic conference on <i>Philosophy and Applied Sciences. In memoriam of prof. Maria Janik-Czachor</i>	359
Jan Krokos Metaphysics and Theology in the Discussion of Man and Culture	363
Bruno Sadok Review. <i>Arystoteles, Analityki pierwsze. Analityki wtóre</i> , edited and translated by Marian A. Wesoły, redakcja naukowa Andrzej Maryniarczyk, Lublin-Roma: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2020, pp. 454.....	377
Ewa A. Pichola Dietrich von Hildebrand - Doctor Multifunctionalibus - Another Appearance of the „Doctor of Church of the Twentieth Century”. Review. Łukasz Golec, <i>Idee modernistyczne w filozofii i teologii w świetle pism Dietricha von Hildebranda [Modernist Ideas in Philosophy and Theology from the Perspective of Works of Dietrich von Hildebrand]</i> , Lublin 2021, pp 127.....	383
Izabella Andrzejuk Pleasure and Joy. Review: Magdalena Płotka, <i>Tomasz z Akwinu. O przyjemności [Thomas Aquinas on Pleasure]</i> , Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2021, pp. 193.....	391

Ewa A. Pichola

Philosophy and Ethics Taught in the High School as a Path to Search for Truth. Review.
Zbigniew Zdunowski, *Filozofia jest ciekawa, z ćwiczeniami dla lubiących myśleć*, [Philosophy is
Interesting, with Tasks For Passionates of Thinking], Wydawnictwo von Borowiecky, Radzymin
2021, 368 pages..... 397

Note about authors.....403

Możliwość samozagłady świata. Metafizyczne dociekania św. Tomasza z Akwinu w *Kwestiach dyskutowanych* o mocy Boga

Słowa kluczowe: *conservatio mundi*, przygodność, niezniszczalność, anihilacja, możliwość

I. Wstęp

Stworzenie świata *ex nihilo* i podtrzymywanie go przez Boga w istnieniu pozwalają przypuszczać, że świat sam z siebie zmierza do niebytu, z którego pierwotnie został wyłoniony¹. Zrealizowanie tego rodzaju inklinacji, podobnie jak każde inne działanie, wymagałoby jednak posiadania przez substancje stworzone stosownej dyspozycji, która w tym przypadku byłaby możliwością czynną nieistnienia, co w szerszej perspektywie oznaczałoby, że substancje te zostały w swoich naturach stworzone przez Boga jako zdeterminowane do samounicestwienia. Ostateczną jednak doskonało-

ścią i aktem pierwszym wszelkiego bytu – zarówno absolutnego, jak i przygodnego – jest akt istnienia, co sugeruje, że to właśnie w permanentnym istnieniu najlepiej realizuje się przeznaczenie tego, co określane jest mianem bytu. W świecie stworzonym dotyczy to szczególnie tzw. substancji prostych, które jako samoistne formy nie mają materii i dlatego stale zachowują tożsamość (trwają w swoim bycie), a także substancji złożonych, zbudowanych z materii pozbawionej jakichkolwiek przeciwstawnych zasad, które predysponowałyby te substancje do przyjmowania innych form.

Dr Paulina Suletna, adiunkt w Katedrze Metafizyki na Wydziale Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

¹ Zob. É. Gilson, *Byt i istota*, tłum. D. Eska, J. Nowak, Warszawa 2006, s. 75.

Wspomniana aporia skłoniła św. Tomasza z Akwinu do podjęcia problemu możliwości samounicestwienia świata. Najszerzej zagadnienie to przedstawił w *Kwestiach dyskutowanych o mocy Boga*, rozważając je zarówno z perspektywy mocy Boga jako ostatecznej racji utrzymania rzeczy w istnieniu oraz ewentualnego pozbawienia ich tego aktu, jak i w świetle natury bytów stworzonych, w której znajduje się zasada decydująca o tym, że mogą one obrócić się w nicłość, co Gilson nazywa „problemem wewnętrznej trwałości bytów”². Ze względu na obszerność wspomnianej problematyki w prezentowanym artykule rozważania zostaną ograniczone jedynie do drugiego aspektu, co odpowiada metodzie filozofowania stosowanej przez Akwinatę, na której oparł on całą swoją

metafizykę bytu stworzonego, polegającą na tym, jak zauważył Gilson, aby odpowiedzi na pytania o byty poszukiwać najpierw w porządku ich natury³. Na priorytet takiego podejścia Doktor Anielski wskazuje wprost, kiedy w *Sumie teologicznej* pisze: „Jeżeli zaś o jakiejś rzeczy mówi się, że jest zniszczalna, to nie dlatego, że Bóg może ją przywieść do nieistnienia, przestając ją zachowywać, ale z tej racji, że w samej sobie ma jakowyś zaczyn (*principium*) rozkładu, czy też przeciwieństwo lub przynajmniej możliwość materii”⁴. Dociekania rozpocznie pytanie o zasady zniszczalności bytu, po czym rozważony zostanie problem przygodności bytów stworzonych, a następnie związek przygodności ze zniszczalnością.

2. Zasady zniszczalności bytu

Zasadniczo podtrzymywanie rzeczy w istnieniu przez Boga na gruncie metafizyki wyjaśniane jest działaniem sprawców naturalnych, będących przy-

czynami narzędzonymi, które aktualizują możliwość materii, przez co inicjują proces stawania się rzeczy⁵. Substancje naturalne nie mają w sobie jednak mocy

² Tamże, s. 73.

³ Zob. tamże, s. 74.

⁴ Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, t. 4, tłum. P. Belch, Londyn 1978, q. 50, a. 5, ad 3. Zob. również tenże, *Kwestia o duszy*, tłum. Z. Włodek, W. Zega, Kraków 1996, a. 14, ad 19. Zdarzenia i procesy, które w świecie stworzonym nie dają się wyjaśnić poprzez immanentny porządek natury, należą według św. Tomasza do zupełnie odmiennej rzeczywistości działań nadprzyrodzonych – cudów, które Bóg niekiedy czyni z uwagi na potrzebę podporządkowania rzeczy zamierzeniom swojej opatrności. Zob. J. Pyda, *Wprowadzenie do kwestii VI*, w: Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. III, tłum. zb., red. M. Olszewski, J. Pyda, Kęty–Warszawa 2010, s. 311; I. Silva, *Great Minds Think (Almost) Alike Thomas Aquinas and Alvin Plantinga on Divine Action in Nature*, „Philosophia Reformata” 79 (2014) 1, s. 12 n.; A. Świeżyński, (*Wszecch*)moc Boga w kontekście relacyjno-komunikacyjnej ontologii cudu, „Filo–Sofija” 30 (2015) 3, s. 181–198.

⁵ Oczywiście Bóg mógłby dokonać aktu *conservatio* z pominięciem działania innych sprawców i robi to w przypadku tych bytów, które zostały wprowadzone do istnienia *ex nihilo*. Z Jego ustanowienia, kolejne egzemplarze danego gatunku powstają jednak w procesie rodzenia, w którym sprawcy naturalni inicjują proces stawania się bytu, który to byt trwa w istnieniu dzięki niematerialnej

nadania istnienia ani poszczególnym elementom tworzącym substancję, ani też zaktualizowania całej substancji do trwałego istnienia za pośrednictwem formy. Boskie *conservatio* nie jest zatem działaniem nadprzyrodzonym w tym sensie, że dokonuje się „z pomięciem przyczyn naturalnych”, ale stanowi raczej warunek wszelkiego działania czynników naturalnych oraz dopełnienie porządku przyczynowania obecnego w świecie stworzonym⁶.

Rozważania na temat tego, czy w strukturze substancji naturalnych znajduje się coś, co mogłoby świadczyć o ich nakierowaniu na samounicestwienie i przygotowaniu na koniec istnienia, wydają się wpisane w powyższy tok myślowy. Wykluczenie możliwości nieistnienia w porządku substancji pozwalałoby wnioskować, że nie tylko Boży akt zachowania w istnieniu przemawia na rzecz trwania bytu, ale cała natura ukierunkowana jest na trwanie. Boskie *conservatio* nie będzie

wówczas jawiło się jako siła przeciwna wobec skłonności bytu do obrócenia się w niebyt, ale będzie aktem fundującym naturalne dążenie substancji do bytu⁷. Jest to teza niezwykle ważna z perspektywy metafizyki, w której cała rzeczywistość zależna jest w swoim zaistnieniu i trwaniu od Bytu Absolutnego. Umożliwia bowiem spojrzenie na świat, który „choć nie musi, to jednak istnieje”, jako na ten, który „nie istniał [...] zawsze, lecz mógł być istnieć zawsze, i w każdym razie istniejąc teraz, istnieć będzie zawsze”⁸.

Święty Tomasz analizy dotyczące posiadania przez substancję możliwości niebycia rozpoczyna od przywołania dwóch skrajnych stanowisk sformułowanych w dyskusji nad tym zagadnieniem. Autorem pierwszego z nich jest Awicenna, który utrzymywał, że każdy byt przygodny ma ze swojej natury możliwość istnienia oraz nieistnienia. Jest tak dlatego, że istnienie nie stanowi istoty by-

zasadzie, jaką jest moc Boga. Wydaje się o tym świadczyć także wypowiedź Akwinaty z *Summa theologiae*: „[...] sed quod ex speciebus primo institutis generatio similibus in specie procedat, hoc iam pertinet ad rerum administrationem” (*Summa theologiae*, w: tenże, *Opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P. M. edita*, t. 4–12, Romae 1888–1906, I, q. 69, a. 2, resp., dalej cytowane jako *S. th.*) oraz fakt, że do rządów Boga nad światem (*gubernatio*) zalicza w *Summa contra gentiles* i *Summa theologiae* również *conservatio*.

⁶ Zob. S. Thomae Aquinatis, *De potentia*, w: tenże, *Quaestiones disputatae*, t. 2, ed. P. Bazzi i in., Taurini–Romae: Marietti 1965, q. 6, a. 1, resp, dalej cytowane jako *De pot.* Większe wątpliwości może budzić w tym kontekście działanie stwórcze, jakim jest *creatio ex nihilo*. Ponieważ jest to boski akt stwórczy dokonujący się poza czasem, w którym byt wprowadzany jest do istnienia i konstituowana jest natura całego stworzonego świata, nie istnieją wcześniej żadne związki przyczynowo-skutkowe. Z tej racji akt ten wykracza poza podział na działania naturalne i ponadnaturalne, choć niewątpliwie stanowi akt inicjujący wszelkie działania naturalne. Natomiast św. Tomasz wyjaśnia to poprzez wskazanie, że stwarzanie w ogóle nie należy do działania natury i dlatego nie może być uznane za działanie dokonujące się „poza naturą”: „[...] creatio, et iustificatio impii, etsi a solo Deo fiant, non tamen, proprie loquendo, miracula dicuntur. Quia non sunt nata fieri per alias causas, et ita non contingunt praeter ordinem naturae, cum haec ad ordinem naturae non pertineant” (*S. th.*, I, q. 105, a. 7, ad 1).

⁷ Zob. É. Gilson, *Byt i istota*, s. 74. Natura ta pozostaje naturą bytu stworzonego i swoje ostateczne źródło także ma w Bogu.

⁸ Tamże.

tu przygodnego, co oznacza, że natura takiego bytu ujęta sama w sobie może, ale nie musi, istnieć. Rzeczy stworzone, którym przysługuje konieczność istnienia otrzymują ją od bytu, który ze swojej natury jest własnym istnieniem, a tym samym jest bytem koniecznym – Absolutem. Przez to, że nie są one konieczne *per se*, ale zależą w istnieniu od swojej przyczyny, mogą istnieć lub nie, stosownie od postanowienia bytu istniejącego *per se*⁹. Natomiast odmienny pogląd w tej kwestii reprezentował Awerroes. Twierdził mianowicie, że istnieje pewien rodzaj bytów stworzonych, w których nie ma możliwości nieistnienia i są nim byty uważane za wieczne. Gdyby takie byty miały w swojej naturze możliwość unicestwienia, nie mogłyby jednocześnie otrzymać od jakiegoś czynnika zewnętrznego konieczności istnienia przysługującej im z racji natury, gdyż byłoby to w oczywisty sposób sprzeczne z ich zniszczalną istotą¹⁰. Akwinata opowiada się za drugim rozwiązaniem. Prawdopodobnie dostrzega fakt, że stanowisko Awicenny właściwie pomija wewnętrzną zasadę działania bytu, jaką jest jego natura, na rzecz przyczynowania sprawczego mocy Boga, co niejako „z góry” rozstrzyga problem i nie pozwala odpowiedzieć na pytanie, czy ostatecznym przeznaczeniem i celem zapisanym w istocie bytu przygodnego jest trwać, czy też ulec zniszczeniu¹¹.

Święty Tomasz konsekwentnie koncentruje się na substancjalnym wymiarze bytu i dlatego poszukiwanie *potentia ad non esse* wiąże ze wskazaniem w naturze przygodnych bytów czynnika-zasady odpowiedzialnego za tę dyspozycję. Doktor Anielski uważa, że skoro możliwość istnienia i nieistnienia jest jednym z wielu rodzajów możliwości, to w strukturze złożonej substancji musi być ona związana z materią, która ze swojej natury jest czystą możliwością¹². Następnie wyjaśnia, że możliwość nieistnienia materii polega na tym, że aktualnie istniejąc pod określoną formą, jest ona jednocześnie w możliwości do przyjęcia innej formy, czyli w dyspozycji do nieistnienia „w tym oto” *compositum*¹³. Materia ze swojej natury jest bytem w możliwości, aktualną zaś bytowość ma wyłącznie w złożeniu z formą. Będąc realnym substratem, nie może być równocześnie w możliwości do nieistnienia, wyrażającej się w mocy istnienia bez jakiejkolwiek formy, gdyż zachodziłby wówczas metafizyczny absurd – istniejąc jako aktualna możliwość wyłącznie dzięki formie, jednocześnie byłaby ona w możliwości do istnienia bez formy.

Ustalenie, że zasadą odpowiedzialną za możliwość nieistnienia substancji naturalnych jest materia, pozwala Akwinacie wskazać stworzenia, które nie mają w sobie tego rodzaju możliwości. Po pierwsze, są to substancje niematerialne będące czystymi formami. Z uwagi na

⁹ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, resp.

¹⁰ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, resp.

¹¹ Szerzej na ten temat zob. G. J. Robson, *Reconsidering the Necessary Beings of Aquinas's Third Way*, „European Journal for Philosophy of Religion” 4 (2012) 1, s. 222 n.

¹² Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, resp.

¹³ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, resp.

to, że formy bytów niematerialnych nie konstytuują wraz z materią podmiotu, ale są formami samoistnie bytującymi, czyli formami-podmiotami, substancje te nie mogą przestać istnieć, gdyż istnienie dociera do nich tak długo, jak długo mają formalną rację swojego istnienia, czyli właśnie formę substancjalną. Nie mogą one w żaden sposób utracić formy poprzez rozpad tego, „czym są”, ponieważ całą ich substancją jest forma, która musiałaby się oddzielić od samej siebie¹⁴. Drugim rodzajem niezniszczalnych bytów są substancje, których materia nie ma możliwości do innych form, lecz cała jest ostatecznie urzeczywistniona przez aktualnie posiadaną formę¹⁵. Chodzi o ciała niebieskie, które w kosmologii Akwinaty tworzą swoisty rodzaj bytu, zupełnie różny od rzeczy świata materialnego¹⁶.

Zarówno w naturze substancji niematerialnych, jak i ciał niebieskich nie występują czynniki – m.in. materia w sensie czystej możliwości, czy też materia mająca dyspozycję do nowej formy – które z perspektywy wewnątrzbytowej mogłyby świadczyć o możliwości ich unicestwienia. Z tej racji bytom tym na mocy ich natury przysługuje konieczność istnienia¹⁷.

Natomiast bytami zniszczalnymi, mającymi możliwość nieistnienia są według Akwinaty te byty złożone, w których materii zawarte są zasady przeciwstawne wobec danej formy, uniemożliwiają-

ce jej nieskończone trwanie. Chociaż sam Doktor Anielski bardzo krótko odnosi się do tego zagadnienia w *De potentia*, warto jednak wyjaśnić, na czym dokładnie polega zniszczalność tego rodzaju substancji materialnych. Niewątpliwie tym, co ulega unicestwieniu, jest złożona substancja, gdyż wskutek oddzielenia formy od materii konkretny podmiot pozbawiony zostaje *causa essendi* w porządku formalnym, przez co bezpowrotnie traci zasadę konstytuującą jego substancjalność. Sam proces niszczenia takiego podmiotu jest zatem tożsamy z utratą formy, do której, jako do ostatecznego aktu substancji, dołącza się akt istnienia (*esse*)¹⁸. Czy jednak oznacza to, że wraz z rozpadem *compositum* anihilacji ulegają elementy, jakimi są materia i forma?

W przypadku substratu materialnego odpowiedź nie budzi większych wątpliwości, gdyż zwykłe obserwacje pozwalają stwierdzić, że pomimo utraty poprzedniej formy, materia trwa nadal, choć w innej postaci, co zresztą potwierdza występowanie w niej możliwości do nieistnienia pod daną formą, czyli innymi słowy, dyspozycji do istnienia pod nową formą. Zupełnie inaczej zachowuje się forma. Z jednej strony, proces ginienia bytów sprowadza się właściwie do jej utraty, z drugiej zaś wydaje się, że niezależnie od tego, czy jest to forma bytu materialnego, czy też forma samoistna, jako element niematerialny i prosty, nie

¹⁴ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, resp.

¹⁵ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, resp.

¹⁶ Więcej na temat rozumienia ciał niebieskich w kosmologii św. Tomasza zob. M. Karas, *Natura i struktura wszechświata w kosmologii św. Tomasza z Akwinu*, Kraków 2007, s. 212–219.

¹⁷ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, resp.

¹⁸ Zob. É. Gilson, *Byt i istota*, s. 78.

powinna ona ulegać zniszczeniu. Gilson, powołując się na rozważania Akwinaty z *Quaestiones disputatae de anima*, wyjaśnia, że forma bytów materialnych ginie, jednak nie sama przez się, ale z przyczyn przypadłościowych, niejako *per accidens* zniszczenia podmiotu-substancji, bez którego nie jest zdolna istnieć jako akt. Ponieważ istnienie przysługuje substancji dzięki formie, przeto nie może zostać oddzielone od formy. Z tej racji utrata formy jest zawsze równoznaczna zniszczeniu substancji. Taka zależność zachodzi także w odwrotnym kierunku. Formy bytów złożonych, w przeciwieństwie do form samoistnych, nie mają istnienia w sobie, ale są „tym, przez co” otrzymują istnienie konstytuowane przez nie substancje złożone¹⁹. Można w związku z tym powiedzieć, że istnieją one o tyle, o ile są formami tego, co złożone. Oddzielenie się formy od materii skutkuje brakiem czynnika, dzięki któremu substancja otrzymuje aktualne istnienie, co z kolei wpływa na to, że sama forma pozbawiona zostaje aktu istnienia, który był aktem istnienia całego złożonego bytu²⁰. Ponieważ giniecie formy nie jest czynnością istotną, ale wyłącznie przy-

padłościową, przeto św. Tomasz w *De potentia* zaznacza, że w procesie niszczenia forma nie ulega całkowitemu unicestwieniu, ale podlega operacji odwrotnej do urzeczywistnienia i „zostaje sprowadzona do tego, czym jest w możliwości”²¹.

W stworzonym świecie istnieją zatem doskonałe substancje, które dlatego, że ich formy zawierają istnienie lub istnieją w złożeniu z materią nieposiadającą możliwości do innych form, są w swojej naturze wieczne i niezniszczalne. Główną przesłanką za przyjęciem niezniszczalności takich bytów jest dla Akwinaty twierdzenie, że pozbawienie rzeczy istnienia może dokonać się wyłącznie poprzez oddzielenie od niej formy²². Możliwość nieistnienia występuje tam, gdzie substrat-materia może utracić jedną formę na rzecz innej. Natomiast w przypadku, kiedy substancja jest samoistną formą lub formą doskonale zaktualizowaną w materii, wtedy nie jest możliwa utrata formy, a co za tym idzie pozbawienie substancji istnienia. Możliwość nieistnienia rozumiana w powyższy sposób byłaby w takich bytach

¹⁹ Zob. É. Gilson, *Byt i istota*, s. 75 n., przyp. 30.

²⁰ Z racji tego, że łacina lepiej oddaje niektóre terminy np. „posiadanie istnienia w sobie”, które nie oznacza istnienia przysługującego na mocy własnej istoty, warto w tym miejscu przywołać wypowiedź Akwinaty w oryginale: „Manifestum est autem quod esse per se consequitur formam: unumquodque enim habet esse secundum propriam formam; unde esse a forma nullo modo separari potest. Corrumpuntur igitur composita ex materia et forma per hoc quod amittunt formam ad quam consequitur esse. Ipsa autem forma per se corrumpi non potest, sed per accidens corrupto composito corrumpitur, in quantum deficit esse compositi quod est per formam; si forma sit talis quae non sit habens esse, sed sit solum quo compositum est” (S. Thomae de Aquino, *Quaestiones disputatae de anima*, w: tenże, *Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita*, t. 24/1, ed. B. C. Bazán, Roma – Paris: Commissio Leonina – Éditions Du Cerf, 1996, a. 14, resp., dalej cytowane jako: *Q. De anima*).

²¹ Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. III, q. 5, a. 3, resp.

²² Zob. *Q. De anima*, a. 14, resp.

sprzeczna z właściwą im naturą wyznaczaną poprzez formę.

Ponadto także elementy konstytuujące substancje świata materialnego, jakimi są materia i forma, same w sobie nie mają zasady anihilacji, mimo że formy bytów materialnych w procesie niszczenia tracą swoją aktualność na rzecz istnienia w możliwości. Pozwala to św. Tomaszowi wyciągnąć wniosek, że „[...] w całej stworzonej naturze nie ma takiej

mocy, dzięki której coś mogłoby się obrócić w nic”²³. Trudno w tym miejscu nie zauważyć, że Akwinata wyraźnie nawiązuje do arystotelesowskiej wizji wiecznego świata, dzielącego się na rzeczywistość nadksiężycową i podksiężycową. Ta pierwsza tworzona jest poprzez niezniszczalne substancje, druga zaś swoje wieczne trwanie zawdzięcza substratowi materialnemu, w którym potencjalnie zawarte są formy rzeczy²⁴.

3. Przygodność a konieczność bytu

Zdaniem św. Tomasza niezniszczalność niektórych stworzonych substancji nie oznacza, że istnieją one w sposób absolutny. Chociaż formy substancji oddzielonych zawierają istnienie (*habent esse*), to wieczność trwania tych substancji nie jest równoznaczna z tym, że ich formom przysługuje istnienie *per se*, gdyż właściwy im akt istnienia jest fundowany przez ograniczoną formę, wskutek czego musi być do niej dołączony (*creatio*), a następnie nieustannie podtrzymywany (*conservatio*) przez inny czynnik sprawczy. Konieczność istnienia takich bytów polega wyłącznie na tym, że na mocy natury, w jakiej zostały wprowadzone do istnienia, są niezniszczalne. Otrzymując istnienie jako formy samoistne lub formy w pełni aktualizujące materię, po-

zbawione zostały możliwości utraty formy i obrócenia w niebyt aktualnego istnienia. Niezniszczalność, będąca własnością istoty stworzeń (*essentialia praedicata*), ma zatem swoje źródło w sprawcy ich natury, czyli w takim czynniku, od którego wszystkie formy bytowe zależą w sposób istotny. Ostateczną przyczyną wieloznaczną obdarzoną nieskończoną mocą sprawiania natury wszystkich istniejących rzeczy, w tym szczególnie natury niemogącej ulec zniszczeniu, jest według św. Tomasza byt, w którym wszystkie substancje uczestniczą jako w absolutnym akcie istnienia i od którego na drodze stworzenia otrzymują określony przez istotę skończony akt istnienia (*esse*)²⁵. Bytem tym jest istniejący *in se* i *per se* Absolut,

²³ Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. III, q. 5, a. 3, resp.

²⁴ Zob. W. Dłubacz, *Problem Absolutu w filozofii Arystotelesa*, Lublin 2015, s. 94 n.

²⁵ Zdaniem św. Tomasza z przyczyną wieloznaczną (*causa aequivoce*) mamy do czynienia wtedy, kiedy „forma skutku znajduje się jakoś w przyczynie przewyższającej skutek, lecz w inny sposób i w innym znaczeniu” (*Summa contra gentiles. Prawda wiary chrześcijańskiej w dyskusji z poganami, innowiercami i błędzącymi*, tłum. Z. Włodek, W. Zega, t. 1, Poznań 2003, I, c. 29). É. Gilson wyjaśnia to w ten sposób: „Takie przyczyny, których porządek doskonałości przerasta porządek doskonałości ich skutków, zwiemy przyczynami wieloznacznymi. Bóg, będąc taką właśnie przyczyną wieloznaczną, zawiera w sobie dzieła, które stwarza, dlatego też można Mu przypisać wszystkie ich doskonałości”

który w swojej istocie jest czystym aktem istnienia²⁶.

Wynika z tego istotny wniosek o wykorzystaniu przez Akwinatę kosmologii Arystotelesa. W metafizyce św. Tomasza uznanie bytu za konieczny lub niekonieczny w swojej naturze nie jest równoznaczne z przypisaniem temu pierwszemu charakteru bytu absolutnego, a drugiemu statusu bytu przygodnego. Taka sytuacja miała miejsce w systemie Arystotelesa, który swoistą absolutność przypisywał zasadom koniecznym do ukonstytuowania się rzeczywistości materialnej w aspekcie dynamicznym. Zasady takie nie mogą nie być, ponieważ od nich zależy wieczne trwanie świata wraz z jego dynamizmem. Należą do nich: materia pierwsza, formy tkwiące w możliwości materii, czyste inteligencje oraz Pierwszy Nieporuszony Poruszyciel. Z tego względu w systemie Stagiryty byt przygodny zrównany był *de facto* z bytem niekoniecznym, który charakteryzował się możliwością do powstania i zniszczenia. Natomiast procesowi powstawania i niszczenia nie podlegały te substancje, które nie miały możliwości nieistnienia ze względu na odwiecznie aktualną formę.

W tym kontekście należy stwierdzić, że św. Tomasz bazuje na Arystotelesa koncepcji wiecznego świata, ale czyni z niej element znacznie szerszej teorii przygodnego wszechświata pochodzącego od Absolutu na drodze stworzenia z niczego²⁷. Wyróżnienie dwóch odmiennych aktów – formy na poziomie substancjalnym i aktu istnienia na płaszczyźnie egzystencjalnej – pozwala Akwinacie odróżnić trwanie substancji skończonych, polegające na zachowaniu tożsamości „bycia tym, czym się jest”, czyli substancją sprawianą przez formę, od uczestnictwa w ostatecznym akcie, jakim jest akt istnienia (*esse*). Podobną dystynkcję św. Tomasz zachowuje w analizie zjawiska odwrotnego wobec trwania, jakim jest możliwość unicestwienia się bytu. Kwestię zniszczalności i niezniszczalności substancji wyrażnie wiąże z wewnętrznymi zasadami bytu, jakimi są materia i forma, a nie z aktem istnienia, który w przypadku stworzeń dochodzi do bytu od zewnętrznej przyczyny²⁸. W tym punkcie jego analizy zbiegają się z prowadzonymi z perspektywy substancjalnej rozważaniami Stagiryty. Jest to szczególnie widoczne w odmówieniu możliwości nieistnienia

(*Tomizm, Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. J. Rybałt, Warszawa 2003, s. 131), natomiast M. Karas następująco: „Jeżeli zaś skutek jest mniej doskonały i tylko po części przypomina swą przyczynę, wtedy można mówić jedynie o przyczynowości w znaczeniu „słabszym”, sięgając do wieloznaczności nazw (*aequivoco*), czyli korzystając z szeroko rozumianego pojęcia przyczyny (jednoznaczność zachodzi w takim przypadku wyłącznie w sensie logicznym, gdyż zarówno do przyczyny, jak i do skutku można odnieść nazwy tego samego rodzaju)” (*Natura i struktura wszechświata w kosmologii św. Tomasza z Akwinu*, s. 97).

²⁶ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, resp. Na temat Boga jako samoistnego istnienia zob. także A. Andrzejuk, *Filozofia bytu w tekstach Tomasza z Akwinu*, Warszawa 2018, s. 33 n.

²⁷ Zob. É. Gilson, *Byt i istota*, s. 74.

²⁸ „[...] corruptibile et incorruptibile sunt essentialia praedicata, quia consequuntur essentiam sicut principium formale vel materiale, non autem sicut principium activum; sed principium activum perpetuitatis aliorum est extrinsecus” (*Q. De anima*, a. 14, ad 5).

substancjom oddzielonym i ciałom niebieskim oraz w upatrywaniu niekonieczności substancji materialnych w możliwości rozpadu *compositum* przy jednoczesnym zachowaniu materii, a w pewnym sensie także formy, zredukowanej do bytu w możliwości.

Akwinata jednak od razu stwierdza, że konieczność przysługująca bytom z natury, nie wyklucza zależności w istnieniu od innego bytu koniecznego, co świadczy o tym, że w jego rozważaniach obecna jest szersza, egzystencjalna perspektywa postrzegania substancji jako bytu stworzonego. Mając na względzie fakt, że forma nie jest ostatecznym aktem bytu, gdyż znajduje się zawsze w możliwości do aktualnego istnienia, rozwiązuje jedną z ważniejszych aporii metafizyki Arystotelesa i porządkuje hierarchię bytów. Niektóre spośród bytów tworzących świat są wprawdzie konieczne w porządku formalnym, ale podobnie jak wszystkie inne stworzenia pozostają nieabsolutne, gdyż akt istnienia nie stanowi ich istoty i dlatego rozważane same w sobie nie mają w sposób bezwzględnie konieczny aktualnego istnienia²⁹. Jedyne Byt Pierwszy, jako czysty akt istnienia, pozbawiony jest jakiegokolwiek możliwości, także tej, jaką we wszystkich innych bytach stanowi forma wobec udzielanego jej aktu istnienia. Z tej racji jest konieczny i jako jedyny

absolutny, gdyż formę mającą istnienie zastępuje w nim samo istnienie³⁰. Będąc pełnią samoistnego aktu istnienia, jest zatem jedyną konieczną substancją absolutną, podczas gdy wśród pozostałych bytów mogą występować liczne konieczne substancje nieabsolutne.

Przypisanie bytom stworzonym koniecznego istnienia, które nie przysługuje im dlatego, że są niezniszczalne *per se*, lecz dzięki wiecznej naturze, jaka została im nadana przez Stwórcę, wymaga w dalszej kolejności wyjaśnienia statusu konieczności tych rzeczy. Chodzi mianowicie o to, czy konieczność istnienia stworzeń rozpatrywana sama w sobie ma charakter absolutny, czy tylko warunkowy³¹. Niezniszczalność stanowi dla św. Tomasza własność wynikającą z natury bytu i choć podobnie jak cała przygodna substancja ostatecznie zależy od Boga, to jednak ma swoje źródło przede wszystkim w braku możliwości do nieistnienia w danym bycie³². W naturze bytu taka możliwość może nie występować albo w sposób bezwzględny, albo tylko przypadłościowo, co oznaczałoby jednak, że pod pewnymi warunkami możliwe byłoby nieistnienie tego, co uchodzi za niezniszczalne.

Główną trudność stanowi zatem fakt, że pewne byty uznaje się za konieczne z natury, choć jednocześnie ich konieczność uzależnia się od czegoś inne-

²⁹ „[...] illud quod habet esse ab alio, in se consideratum, est non ens, si ipsum sit aliud quam ipsum esse quod ab alio accipit” (*De pot.*, q. 3, a. 13, ad 4).

³⁰ „Zamiast być nieskończoną istotą, której przysługiwałoby w całej pełni istnienie jest absolutnym aktem istnienia, któremu istnienie zastępuje – by tak rzec – istotę” (É. Gilson, *Byt i istota*, s. 86).

³¹ Por. Y. Steinitz, *Necessary Beings*, „American Philosophical Quarterly” 31 (1994), nr 2, s. 177–182.

³² „[...] ea secundum quae aliqua genere diversificantur, sunt de essentia rei; nam genus pars definitionis est. Secundum autem corruptibile et incorruptibile aliqua genere differunt, ut patet in X Metaph. Ergo sempiternitas et incorruptibilitas est de essentia rei” (*De pot.*, q. 5, a. 3, arg. 10).

go, co raczej świadczy o warunkowej konieczności ich istnienia, a ostatecznie o tym, że mogą one być zniszczalne. Dodatkowo, według św. Tomasza, byty stworzone zawdzięczają swoją konieczność Absolutowi, który nie tylko jest pełnią bytu w ogóle, ale przede wszystkim stanowi najdoskonalszy byt osobowy. Jeśli swoje wieczne trwanie stworzenia otrzymują od Boga, który jest przyczyną istnienia ich niezniszczalnej natury, to wydaje się, że cechująca je konieczność będzie proporcjonalna do sposobu, w jaki Bóg stanowi ich przyczynę. Tymczasem osobowy Absolut stwarza byty nie z konieczności swojej natury, ale wskutek aktu wolnego wyboru, co oznacza, że bytom przygodnym konieczność przysługiwać będzie stosownie do tego, jak jest ona obecna w skutkach, których przyczyną jest wola³³. Bóg będąc przyczyną wieloznaczną dysponującą nieskończoną mocą, chce móc powodować nieskończenie wiele różnych skutków, przez co Jego wola nie jest zdeterminowana do czegoś jednego i w tym sensie żadna rzecz nie jest w ścisłym sensie koniecznym skutkiem Jego działania. W związku z tym w bytach stworzonych, jako pochodnych od woli Stwórcy, wydaje się nie być niczego takiego, co pozwalałoby przypisać im absolutną konieczność istnienia³⁴.

Święty Tomasz rozwiązuje tę trudność ponownie silnie akcentując swoją odrębność, czy autonomiczność porządku natury bytu stworzonego, co

sprowadza się do ujęcia go z perspektywy substancjalnej. Uwzględnienie sprawczej przyczynowości Boga prowadzi do wniosku, że wszystkie stworzone substancje koniecznie zależą od Jego woli, gdyż może On chcieć lub nie chcieć wprowadzić je do istnienia. Taka zależność, jak wykazano powyżej, nie odnosi się jednak do obecnej w naturze bytu możliwości nieistnienia, która polega na dyspozycji do zmiany formy, lecz wyraża możliwość nieistnienia związaną z nieposiadaniem wewnętrznej racji swojego istnienia, czyli fakt, że takie substancje konieczne są bytami przygodnymi. W związku z tym formułowanie wniosku, że stworzonym bytom przysługuje tylko warunkowa konieczność istnienia na podstawie zależności, jaką stworzenie wykazuje w stosunku do Stwórcy w aspekcie egzystencjalnym, jest błędne i polega na pomieszaniu dwóch różnych płaszczyzn.

Akwinata odwołując się do struktury bytu, wskazuje, że substancje niezniszczalne mają absolutną konieczność istnienia, gdyż poprzez formy, mające istnienie lub materię całkowicie zaktualizowaną w danej formie, ich natura została uczyniona jako ta, która nie ma możliwości unicestwienia. Rozpatrywane same w sobie bezwzględnie nie mogą nie istnieć, przez co na mocy swojej natury istnieć będą zawsze. W porządku substancjalnym byty te są zatem absolutnie konieczne, co nie oznacza, że istnieją w sposób absolutny. Ich natura jest bezwzględnie konieczna, ale stosow-

³³ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, arg. 12. Zob. także N. Kretzmann, *The Metaphysics of Theism: Aquina's Natural Theology in Summa Contra Gentiles I*, Oxford 1997, s. 224 n.

³⁴ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, arg. 12

nie do tego, jak konieczna może być natura bytu istniejącego przygodnie. Mimo że wola Boga rozciąga się na nieskończenie wiele skutków i nie jest zdeterminowana do żadnego z nich, nic nie stoi na przeszkodzie, aby z postanowienia Boga istniały byty konieczne, które dzięki pozbawieniu ich natury możliwości do nieistnienia są substancjami niezniszczalnymi³⁵.

Z rozważań św. Tomasza na temat tego, że w stworzeniu nie ma możliwości, która pozwoliłaby bytom obrócić się w nicość, wynika zatem, że istniejący świat ma wpisaną w swoją naturę konieczność istnienia i rozpatrywany sam w sobie jest wieczny. Konieczność ta nie jest jednak równoznaczna z absolutną autonomią w istnieniu. W stosunku do substancji niekoniecznych byty konieczne na pewno jawią się jako doskonalsze, gdyż w ich naturę wpisana jest moc wiecznego trwania. Jeśli jednak weźmie się pod uwagę uprzyczynowany sposób istnienia substancji nieabsolutnych, to byty niszczone i niezniszczalne znajdują się na tym samym poziomie ontycznym. Niezniszczalność byłaby przejawem ich niezależności w istnieniu tylko wtedy, gdyby moc trwania zawdzięczały ostatecznie własnej formie, od której zależałoby ich istnienie. Tymczasem św. Tomasz do-

wiódł, że formy wszystkich bytów zależą od Boga jako stwórczej przyczyny sprawczej, przez co substancje stworzone nie mogą uniezależnić się w bycie i same podtrzymywać się w istnieniu. W ten sposób brak możliwości nieistnienia, chociaż stanowi doskonałość wybranych bytów stworzonych, to obok braku możliwości udzielania sobie istnienia wydaje się przemawiać za radykalną zależnością całej stworzonej natury od bytu, który nie może nie istnieć, nie z powodu niemożności utraty formy, do której dołącza się istnienie, ale ze względu na to, że Jego istotą i zasadą działania jest czysty akt istnienia. Można zatem powiedzieć, że w naturze stworzeń nie znajduje się żadna moc, dzięki której byłyby one w stanie stanąć o sobie w aspekcie egzystencjalnym, co oznacza, że pod tym względem są całkowicie zdane na byt, który jest racją ich istnienia w określonych naturach, w tym niekiedy istnienia odpowiadającego substancjom koniecznym³⁶. Konieczność istnienia świata rozumiana jako brak realnej mocy (możliwości) nieistnienia, względnie potrzebnej do utraty istnienia, w pewnym sensie dowodzi od strony negatywnej przygodnego statusu całej rzeczywistości stworzonej.

³⁵ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, ad 12. „Quandiu igitur res habet esse, tandiu oportet quod Deus adsit ei, secundum modum quo esse habet. Esse autem est illud quod est magis intimum cuilibet, et quod profundius omnibus inest, cum sit formale respectu omnium quae in re sunt, ut ex supra dictis patet. Unde oportet quod Deus sit in omnibus rebus, et intime” (*S. th.*, I, q. 8, a. 1).

³⁶ Bez uwzględnienia zależności w istnieniu nie sposób wyjaśnić wszelkich kwestii związanych z „panowaniem” Boga nad stworzeniem. Nie dziwi zatem, że tego rodzaju rozważania wklajają się w sprzeczności. Zob. W.S. Anglin, *Can God create a Being He Cannot Control?*, „Analysis” 40 (1980) 4, s. 220–223.

4. Przygodność a zniszczalność bytu

Odróżnienie przygodnego sposobu istnienia bytów, polegającego na zależności w istnieniu, od konieczności istnienia będącej wynikiem braku w naturze stworzeń możliwości nieistnienia pozwala Akwinacie uniknąć zarzutu, że zniszczalna natura jest przez Boga zmieniana w niezniszczalną, skoro byt, który sam z siebie może nie istnieć, otrzymuje od Absolutu konieczność istnienia³⁷. Gdyby przyjąć takie założenie, Absolut dokonywałby na tyle istotnej zmiany natury rzeczy stworzonej, że byt, przynależący do rodzaju rzeczy zniszczalnych, traciłby swoją istotną właściwość i zyskiwał przeciwną, przez co należąc do jednego rodzaju, otrzymywałby własność świadczącą o byciu reprezentantem innego rodzaju, co w aspekcie tożsamości bytowej pociąga za sobą absurd. W najlepszym przypadku oznaczałoby to, że Stwórca pozbawia rzecz tego, co konstytuuje jej istotę, a tym samym unicestwia byt zniszczalny i zamienia go na inny pozbawiony możliwości nieistnienia³⁸.

W odpowiedziach udzielanych przez św. Tomasza na zarzuty adwersarzy, podobnie jak w całych rozważaniach na temat *potentia ad non esse*, ujawnia się, że głównym punktem jego zainteresowania nie jest modyfikacja natury rzeczy rozumiana jako ingerencja ze strony Absolutu. Pytanie dotyczy tego, czy byt mający możliwość nieistnienia, może w jakikolwiek sposób nabyć konieczność

istnienia, która przysługiwałaby mu z natury³⁹. Ustalenie, że czym innym jest przygodność bytu stworzonego na płaszczyźnie egzystencjalnej, a czym innym konieczność istnienia w aspekcie substancjalnym, pozwala św. Tomaszowi udzielić odpowiedzi negatywnej. W akcie stworzenia z niczego, na mocy którego powstają wszystkie substancje niezniszczalne, wprowadzany jest do istnienia cały byt – z całą swoją naturą oraz odpowiadającym jej aktem istnienia. Stworzenie przez Boga bytu koniecznego obdarzonego wieczną naturą nie polega na zamianie potencjalnie przygodnego sposobu istnienia na aktualne istnienie absolutne. Przeciwnie, w akcie stworzenia ukonstytuowana zostaje relacja egzystencjalna bytu, który nie musi istnieć, do bytu koniecznie i absolutnie istniejącego, będącego źródłem nieustannie udzielającym istnienia i podtrzymującym w istnieniu wszelki byt⁴⁰. Akwinata wskazuje, że powyższy zarzut błędnie identyfikuje *terminus a quo* natury, wyrażający się w zdeterminowaniu jej jako tej, która zaczęła istnieć w swoim niekoniecznym sposobie istnienia bez możliwości nieistnienia⁴¹. Tymczasem byt niezniszczalny jest przez Boga stwarzany jako wieczny z natury, ale nadal pozostający w możliwości wobec aktualnego istnienia, które nie stanowi jego istoty. Na tej podstawie staje się jasne, że to, co jest przygodne i może nie istnieć,

³⁷ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, arg. 9, 11.

³⁸ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, arg. 10.

³⁹ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, arg. 8; ad 8.

⁴⁰ Zob. T. Duma, *Metafizyka relacji. U podstaw rozumienia relacji bytowych*, Lublin 2017, s. 534-536.

⁴¹ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, ad 9.

nie zmienia swojej natury, kiedy zaczyna istnieć jako byt pozbawiony możliwości nieistnienia, czyli jako konieczny byt przygodny. W ten sposób św. Tomasz wydaje się uwydatniać również niezmienną naturę tego rodzaju bytu. Jeśli bowiem jakiś byt jest stworzony w naturze niezniszczalnej, to nigdy nie stanie się zniszczalny i, odwrotnie, to, czemu z natury przysługuje zniszczalność, nie może ulec modyfikacji, wskutek której z racji natury zaczęłaby mu przysługiwać niezniszczalność⁴².

Na marginesie warto odnotować, że takie stanowisko Akwinata utrzymuje także w ramach analiz teologicznych, co wydaje się potwierdzać definitywność jego przekonania o niezmienności natury bytu-substancji⁴³. W kontekście problemu zmartwychwstania argumentuje on, że po śmierci ciało nie może stać się niezniszczalne na mocy natury. Ciało, konstytuując wraz ze stwarzaną przez Boga niematerialną duszą byt ludzki, z racji swojej materialności, niesie bowiem w sobie możliwość nieistnienia.

Przyjęcie, że z natury jest ono w dyspozycji do utraty formy-duszy i jako takie ma możliwość nieistnienia oraz jednocześnie, że otrzymuje od Boga konieczność istnienia *secundum naturam* prowadzi do sprzeczności. Ta sama materialna natura cielesna jest bowiem w możliwości nieistnienia i zarazem ma bezwzględną konieczność istnienia⁴⁴. Święty Tomasz uważa jednak, że nie stanowi to przeszkody, aby zniszczalne ze swojej natury ciało mogło otrzymać konieczne istnienie od Boga. Nie będzie mu ono jednak przysługiwało z racji natury, ale dzięki czemuś dochodzącemu (*supervenens*) z zewnątrz. Bóg w swojej wszechmocy może sprawić, aby to, co zniszczalne, stało się niezniszczalne poprzez Jego ponadnaturalną ingerencję w akcie łaski lub chwały⁴⁵. Działanie to przebiega w ten sposób, że „[...] w tym, co staje się niezniszczalne dzięki łasce, pozostaje możliwość nieistnienia w samej naturze, którą jednak całkowicie powstrzymuje łaska mocą Boga”⁴⁶.

⁴² Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, ad 11.

⁴³ Problem dotyczący możliwości uczynienia tego, co wieczne ze swojej natury zniszczalnym odnosi się do działania Bożego i dlatego celowo zostaje pominięty w tym miejscu. Ma on postać kwestii, czy Bóg oddziela wieczność bytów od ich natury, kiedy je unicestwia (zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, ad 10), i z tej racji zostanie omówiony w następnym paragrafie. Kwestia zniszczalnego, które staje się niezniszczalne, ściśle pojęta, także dotyczy działania Boga, i to w dodatku ponadnaturalnego. Tylko przechodzenie tego, co zniszczalne, w to, co niezniszczalne, rozumiane jako problem przygodności, a nie konieczności dotyczy bytu jako takiego.

⁴⁴ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, ad 8.

⁴⁵ Zob. *De pot.*, q. 5, a. 3, ad 8, 11.

⁴⁶ Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. III, q. 5, a. 3, ad 9. W polskim wydaniu *De potentia* M. Mrozek, streszczając treść tego zarzutu, twierdzi: „Człowiek jest w możliwości do nieistnienia (przez śmierć); jest jednym z bytów »zniszczalnych«. Ta możliwość pozostaje nawet po dodaniu czegoś nowego, np. życia poprzez udział w zmartwychwstaniu i w zbawieniu dzięki Bożej łasce; jednak taka tymczasowość stanu ostatecznego kłóci się z wiarą [...]” (*Czy Bóg może unicestwić stworzenie*, w: Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. III, s. 92 n, przyp. 15). Tymczasem na gruncie analiz metafizycznych prowadzonych z perspektywy bytu-substancji wydaje się, że ściśle rzecz biorąc, w takiej możliwości nie jest cały człowiek, ale wyłącznie

W świetle tego, co powiedziano, na pytanie, czy stworzony świat, który powstał z niczego, sam z siebie może obrócić się w nicość, św. Tomasz odpowiada, że nie jest to możliwe, gdyż niektóre ze stworzonych bytów z natury pozbawione są potrzebnej do tego mocy. Przyjęcie, że wszystkie byty mają w sobie możliwość nieistnienia, wymagałoby wykluczenia z uniwersum wszelkich bytów wiecznych poza Bogiem, gdyż wszystko inne stosownie do swojej natury mogłoby nie istnieć i jako takie nie mogłyby otrzymać od czegoś innego natury sprzecznej z aktualnie posiadaną, czyli stać się wiecznym ze swojej istoty. Rozważając aspekt substancjalny bytów, św. Tomasz stara się zatem wykazać, że również wśród stworzeń istnieją byty wieczne, które nie mają w sobie możliwości unicestwienia.

Na podstawie analizy procesu powstawania i ginięcia rzeczy Akwinata twierdzi, że w świecie stworzonym możliwość nieistnienia związana jest zawsze z materią, a dokładnie z jej dyspozycją do przyjmowania różnych form. Ginięcie bytów materialnych nie polega na całkowitej anihilacji bytu, ale na rozpadzie podmiotu, który konstytuowała aktualna forma wraz z materią będącą w możności do wyłonienia z siebie wielu innych form. Po rozpadzie substancji wchodząca w ich skład materia pozostaje, a ponieważ nie może istnieć bez formy, przeto przyjmuje nową postać. Giniąca *per accidens* forma powraca w materii, istniejącej już aktualnie pod inną formą, do tego, czym była w możności. Możliwość nieistnienia rozumianą jako możność materii do przyjęcia nowej formy mają w swojej naturze te rzeczy, które podlegają zmia-

jego materialne ciało. Dusza jako forma zawierająca istnienie – podobnie jak formy istniejące bez materii – jest ze swojej natury niezniszczalna. Za taką interpretacją mogą przemawiać słowa św. Tomasza, który, podając przykład tego, co ma możliwość nieistnienia i otrzymuje niezniszczalność, wskazuje ciało pierwszego człowieka i ciała po zmartwychwstaniu i twierdzi że „[...] corpora resurgentium erunt incorruptibilia per gloriam, per virtutem animae suo principio adhaerentis” (*De pot.*, q. 5, a. 3, ad 8). Natomiast w *Summa theologiae* Akwinata, odnosząc się do problemu, czy człowiek jako reprezentant tego samego gatunku, co zwierzęta, podobnie jak one ma zniszczalną duszę zmysłową utrzymuje, że „[...] formae non collocantur in genere vel in specie, sed composita. Homo autem corruptibilis est, sicut et alia animalia. Unde differentia secundum corruptibile et incorruptibile, quae est ex parte formarum, non facit hominem secundum genus ab aliis animalibus differre” (*S. th.*, I, q. 76, a. 3, ad 2). Doktor Anielski wyraźnie podkreśla w tym miejscu, że człowiek ujęty jako unia duchowo-materialna i substancja złożona zawiera w sobie „potentia ad non esse subiecti” i jako podmiot jest zniszczalny. Niezniszczalna jest wyłącznie dusza ludzka. Nie stanowi ona jednak całej istoty człowieka i dlatego chociaż wszystkie trzy władze: wegetatywne, zmysłowe i intelektualne konstytuują jedną i tę samą niezniszczalną duszę, nie decyduje to o przynależności człowieka do gatunku bytów niezniszczalnych. Taki pogląd wynika z przekonania św. Tomasza, że dusza ludzka jako substancja niepełna może istnieć sama przez się, ale nie może mieć *per se* gatunkowości, gdyż jako forma ciała przyporządkowanie gatunkowe otrzymuje dopiero w złożonej naturze ludzkiej, zob. *Q. De anima*, a. 12, ad 2; 21. Faktycznie zatem należy uznać, że według św. Tomasza człowiek jest tak samo zniszczalny, jak zwierzęta. Tym, co trwa wiecznie i jest niezniszczalne, jest wyłącznie dusza, która potrzebuje do swojej doskonałości jakiegoś ciała, pozostając substancją niezupełną, zob. *Q. De anima*, a. 12, ad 1. Ciało ginie zaś ze względu na „defekt”, jakim jest śmierć, zob. *S. th.*, I, q. 90, a. 4, ad 3.

nom substancjalnym, polegającym na utracie przez byt formy decydującej o jego substancjalności.

Nie wszystkie jednak byty podlegają zmianom. W bytach pozbawionych materii, do których należą czyste formy, oraz w substancjach mających specyficzny rodzaj materii, jakimi są ciała niebieskie, nie występuje możliwość materii do istnienia pod inną formą, a co za tym idzie rozumiana w ten sposób możliwość nieistnienia. Dlatego, zdaniem św. Tomasza, z natury są one wieczne. Brak możliwości nieistnienia tych substancji oraz wieczność substratu materialnego i potencjalnie zawartych w nim form przesądzają o wieczności świata jako całości.

Koncepcja koniecznego istnienia form samoistnych, jaką św. Tomasz formułuje w ramach metafizycznych rozważań na temat tego, czy świat zmierza do anihilacji, znajduje ważne zastosowanie w rozwijanej przez niego antropologii filozoficznej. Ścisły związek istnienia z formą (*esse per se consequitur formam*) wykorzystuje on m.in. do udowodnienia nieśmiertelności duszy. Odnotowuje, że dusza ludzka jest formą samoistną, gdyż jako stworzona bezpośrednio przez Boga ma istnienie i bytuje jakby sama w so-

bie (*habet esse subsistens*)⁴⁷. Jednocześnie jednak jest substancją niepełną, gdyż inaczej niż inne formy samoistne ze swej natury jest ona formą ciała. Przez nią istnienie otrzymuje ciało i w ten sposób oba te elementy subontyczne istnieją jednym wspólnym istnieniem człowieka⁴⁸. Odpowiedź na pytanie, czy dusza może utracić istnienie, sprowadza się do tego, w jaki sposób coś może ulec zniszczeniu. Powiedziano już wcześniej, że dokonuje się to przez oddzielenie istnienia od formy. Akwinata twierdzi, że coś, co przysługuje czemuś *per se*, nie może się oddzielić, jak nie może oddzielić się okrągłość od koła. Jest to możliwe tylko w tych przypadkach, gdy jedna rzecz dołącza się do drugiej za pośrednictwem czegoś innego. Tak dzieje się w substancjach materialnych, w których materia otrzymuje aktualne istnienie poprzez formę, dlatego kiedy forma oddzieli się od materii, przestaje istnieć. Natomiast samej formie istnienie przysługuje *per se*, stąd nie może się od niej odłączyć. Dlatego substancje niematerialne, będące czystymi formami, nie mogą utracić aktu istnienia. Dotyczy to m.in. duszy ludzkiej, co oznacza, że w jej naturze nie ma możliwości do nieistnienia, skutkiem czego jest ona nieśmiertelna⁴⁹.

5. Zakończenie

Podjęcie przez św. Tomasza problematyki możliwości samozagłady świata wpisywało się w średniowieczny spór, do

którego przyczynili się w głównej mierze filozofowie arabscy – Awicenna i Awerroes, gdyż pierwszy twierdził, iż

⁴⁷ Zob. *S. th.*, I, q. 90, ad 2.

⁴⁸ Zob. *Q. De anima*, a. 14, ad 11.

⁴⁹ Zob. É. Gilson, *Byt i istota*, s. 76, przyp. 30.

natura bytu przygodnego odznacza się możliwością istnienia i nieistnienia, podczas gdy drugi przyjmował istnienie pewnych bytów stworzonych, które nie mają możności nieistnienia. Zdaniem Akwinaty *potentia ad non esse* związana jest z materią, która jako czysta możność ma dyspozycje zarówno do przyjmowania nowej formy, jak i do utraty formy w ramach konkretnego *compositum* bytowego. Zniszczalność bytów złożonych wynika z tego, że w ich materii tkwią zasady uniemożliwiające nieskończone trwanie danej formy. Sam zaś proces niszczenia polega na utracie formy, jako że materia trwa nadal, choć pod inną formą. Niemniej tym, co ulega unicestwieniu, jest złożona substancja, która w wyniku oddzielenia formy od materii traci aktualne istnienie. Forma bowiem nie doznaje całkowitej anihilacji, lecz „powraca” do istnienia w możności materii. Na tej podstawie św. Tomasz mógł stwierdzić, że materia i forma, które konstytuują substancje świata materialnego, same w sobie nie zawierają zasady anihilacji, mimo że w procesie ginięcia formy bytów cielesnych tracą aktualne istnienie.

Istnieją jednak i takie byty, które nie mogą utracić formy w procesie rozpadu. Są to tzw. czyste formy (*substantiae separate*), których substancję stanowi sama forma, jak i ciała niebieskie, których materia nie ma możności do przyjmowania nowych form. Jedne i drugie są niezniszczalne, ponieważ przyjęcie w nich możności nieistnienia byłoby sprzeczne z właściwą im naturą zdeterminowaną

przez formę. Przy rozważaniu specyfiki tego rodzaju bytów św. Tomaszowi zależało na pokazaniu, że konieczność istnienia jest istotną własnością bytu-substancji oraz wynika z jego natury i wewnętrznej struktury. Jako część istoty bytu nie podlega modyfikacji i w tym sensie jest absolutna. Natura, która jest niezniszczalna, nigdy nie będzie mogła przestać istnieć. Decyduje o tym forma właściwa substancji, która jako czysta forma zawiera w sobie istnienie lub jako forma, która aktualizuje w pełni całą możność materii, nieustannie trwa jako to, dzięki czemu substancja istnieje. Konieczność istnienia substancji nie wyklucza jednak jej zależności w aspekcie egzystencjalnym od bytu, któremu konieczne istnienie przysługuje nie dlatego, że jego natura została uczyniona jako ta, która nie ma możności do nieistnienia, ale z tego powodu, że ze swojej istoty jest on samym aktem istnienia⁵⁰.

Przeprowadzone analizy pozwoliły św. Tomaszowi dokonać rozróżnienia między niekoniecznością i przygodnością, które zazwyczaj są utożsamiane. Dla Akwinaty niekonieczność istnienia to właściwość tych bytów, które mają w sobie zasadę działania zmierzającego do nieistnienia, czyli możność czynną nieistnienia. Niektórym bytom brakuje takiej możności i dlatego nie mogą one na mocy swojej natury same siebie unicestwić. Tymczasem przygodność to realna dyspozycja do przyjęcia i utraty aktu istnienia, a zatem możność bierna istnienia lub nieistnienia, jaką mają wszystkie byty, które nie istnieją na mo-

⁵⁰ Zob. *De pot.*, q. 2, a. 2, ad 3.

cy swojej natury⁵¹. Odmienność tych dwóch poziomów ujawnia się w tym, że dla koniecznych bytów przygodnych niemożność unicestwienia oznacza właściwie to, że nie mogą ulec rozpadowi, bo brakuje w nich materii znajdującej się w możliwości do innej formy. Nie będąc czystym istnieniem, mają one jednak możliwość utraty swojego trwania. Natomiast Bóg nie może się unicestwić dlatego, że jako czysty akt istnienia nie ma w sobie żadnej możliwości do nieistnienia. Istnienie przysługujące Bogu z istoty jest na tyle konieczne, że jedynie w tym

przypadku można mówić nawet o braku logicznej możliwości nieistnienia. Istnienie bytów stworzonych, które na mocy swojej natury muszą bezwzględnie istnieć, mimo że w konieczności swojego istnienia są przyczynowane przez Boga, skłoniło św. Tomasza do uznania, że wszechświat rzeczy stworzonych, który przede wszystkim konstituowany jest przez tego rodzaju byty, ujęty jako całość także jest konieczny, czyli niezniszczalny, co oczywiście nie podważa faktu jego egzystencjalnej zależności.

⁵¹ Zob. A. Maryniarczyk, *Przygodność bytów*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, A. Maryniarczyk (red. nac.), t. 8, Lublin 2007, s. 545.

Bibliografia

1. Andrzejuk A., *Filozofia bytu w tekstach Tomasza z Akwinu*, Warszawa 2018.
2. Anglin W. S., *Can God create a Being He Cannot Control?*, „Analysis” 40 (1980) 4, s. 220-223.
3. Dłubacz W., *Problem Absolutu w filozofii Arystotelesa*, Lublin 2015.
4. Duma T., *Metafizyka relacji. U podstaw rozumienia relacji bytowych*, Lublin 2017.
5. Gilson É., *Byt i istota*, tłum. D. Eska, J. Nowak, Warszawa 2006.
6. Gilson É., *Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*, tłum. J. Rybałt, Warszawa 2003.
7. Karas M., *Natura i struktura wszechświata w kosmologii św. Tomasza z Akwinu*, Kraków 2007.
8. Kretzmann N., *The Metaphysics of Theism: Aquina's Natural Theology in Summa Contra Gentiles I*, Oxford 1997.
9. Maryniarczyk A., *Przygodność bytów*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, A. Maryniarczyk (red. naczej.), t. 8, Lublin 2007, s. 545-548.
10. Mrozek M., *Czy Bóg może unicestwić stworzenie*, w: *Św. Tomasz z Akwinu, Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. III, tłum. zb., red. M. Olszewski, J. Pyda, Kęty-Warszawa 2010.
11. Pyda J., *Wprowadzenie do kwestii VI*, w: *Św. Tomasz z Akwinu, Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. III, tłum. zb., red. M. Olszewski, J. Pyda, Kęty-Warszawa 2010, s. 292-311.
12. Robson G.J., *Reconsidering the Necessary Beings of Aquinas's Third Way*, „European Journal for Philosophy of Religion” 4 (2012) 1, s. 219-241.
13. S. Thomae Aquinatis, *De potentia*, w: tenże, *Quaestiones disputatae*, t. 2, ed. P. Bazzi i in., Taurini-Romae: Marietti 1965.
14. S. Thomae Aquinatis, *Summa theologiae*, w: tenże, *Opera omnia iussu impensa Leonis XIII P. M. edita*, t. 4-12, Romae 1888-1906.
15. S. Thomae de Aquino, *Quaestiones disputatae de anima*, w: tenże, *Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita*, t. 24/1, ed. B. C. Bazán, Roma-Paris: Éditions Du Cerf 1996.
16. Silva I., *Great Minds Think (Almost) Alike Thomas Aquinas and Alvin Plantinga on Divine Action in Nature*, „Philosophia Reformata” 79 (2014) 1, s. 8-20.
17. Steinitz Y., *Necessary Beings*, „American Philosophical Quarterly” 31 (1994) 2, s. 177-182.
18. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestia o duszy*, tłum. Z. Włodek, W. Zega, Kraków 1996.
19. Św. Tomasz z Akwinu, *Kwestie dyskutowane o mocy Boga*, t. III, tłum. zb., red. M. Olszewski, J. Pyda, Kęty-Warszawa 2010.

20. Św. Tomasz z Akwinu, *Summa contra gentiles. Prawda wiary chrześcijańskiej w dyskusji z poganami, innowiercami i błędzającymi*, tłum. Z. Włodek, W. Zęga, t. 1, Poznań 2003.
21. Św. Tomasz z Akwinu, *Suma Teologiczna*, t. 4, tłum. P. Bełch, Londyn 1978.
22. Świeżyński A., *(Wszecħ)moc Boga w kontekście relacyjno-komunikacyjnej ontologii cudu*, „Filo-Sofija” 30 (2015) 3, s. 181-198.

The possibility of self-destruction of the world. The metaphysical considerations of St. Thomas Aquinas in the *Quaestiones disputatae de potentia Dei*

Keywords: *conservatio mundi*, contingency, indestructibility, annihilation, potency

The undertaken considerations in the presented article belong to the broader context of metaphysical analysis concerning one of the aspects of the creative action of the Absolute, which is the preservation of the world in existence (*conservatio mundi*). This issue is considered from the perspective of created substances and therefore it is expressed in the question of whether they have the possibility of non-existence, which, based on Thomas Aquinas' *creatio ex nihilo* theory, is tantamount to the question of whether they were created by God in destructible natures and as such they aim at to self-annihilation. The negation in

the substantial order of the disposition to non-existence in contingent beings seems to justify the conclusion that their duration is founded not only in the divine act of preserving in existence but also in their inherent nature, which is oriented rather towards being than non-being. In order to solve the problem formulated in this way, in the first place, the principles responsible for the destructibility of beings will be analyzed, then the considerations focus on the necessity of the existence of created substances, and the whole is completed by the presentation of the relation between contingency and destructibility.

Nota o Autorach

Artur Andrzejuk – prof. dr hab., prof. zwyczaj. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego (UKSW), na którego Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej kieruje Katedrą Historii Filozofii. Przewodniczący Naukowego Towarzystwa Tomistycznego, redaktor naczelny Rocznika Tomistycznego. Autor szeregu publikacji z zakresu filozofii i teologii średniowiecznej, tomizmu, etyki i klasycznej filozofii człowieka. Interesuje się problematyką uczuć, sprawności i cnót moralnych, relacji osobowych. Jest uczniem Profesora Mieczysława Gogacza.
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7926-4070>

Izabella Andrzejuk – dr, członek-założyciel Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz członek redakcji Rocznika Tomistycznego. Jest autorką ponad sześćdziesięciu artykułów o tematyce filozoficznej. Zainteresowania naukowe: historia filozofii (arystotelizm, tomizm, filozofia polska); filozofia, etyka, klasyczna teoria człowieka, filozoficzne podstawy mistyki. Autorka książek: *Filozofia przyjaźni. Tomasz z Akwinu* (Warszawa 2007), *Od etyki Arystotelesa do filozofii moralnej Tomasza z Akwinu* (Warszawa 2021) oraz (wspólnie z Arturem Andrzejukiem) *Tomasz z Akwinu jako etyk* (Warszawa 2021).
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4961-2580>

Marcin W. Bukala – dr hab., profesor w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN (Zakład Historii Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej). Zajmuje się historią etyki życia gospodarczego okresu przed wyodrębnieniem się dyscypliny ekonomii, kulturą średniowiecza oraz szerzej filozofią praktyczną; główną podstawą habilitacji M.W. Bukala była monografia *Risk and Medieval Negotium. Studies of the Attitude towards Entrepreneurship: from Peter the Chanter to Clarus Florentinus* (Spoleto, 2014) o pojmowaniu ryzyka gospodarczego w prawie kanonicznym i teologii u schyłku XII i w XIII stuleciu. Jest autorem krytycznych edycji szeregu tekstów z polskiej etyki i teologii praktycznej XIV i XV wieku (m.in. Mateusza z Krakowa) i współautorem przekładu kwestii dyskutowanych św. Tomasza *De potentia*

Dei. Jest również redaktorem naczelnym pisma „Prakseologia”. W roku akademickim 2021/22 prowadził seminarium poświęcone etyce i teologii praktycznej życia gospodarczego w tekstach Tomasza z Akwinu.
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6489-913>

Tomasz Duma – ks. dr hab., pracownik badawczo-dydaktyczny w Instytucie Filozofii KUL; autor książek: *Akt i możliwość w filozofii realistycznej. Gallusa Mansera interpretacja teorii aktu i możliwości* (Lublin 2008), *Metafizyka relacji. U podstaw rozumienia relacji bytowych* (Lublin 2017), jak też licznych artykułów m.in. z zakresu metafizyki i antropologii filozoficznej. Interesuje się metafizyką, zwłaszcza tomizmu egzystencjalnego i antropologią.

Natalia Herold – mgr, absolwentka prawa i administracji na Uniwersytecie Gdańskim (lic.) i Uniwersytecie Warszawskim (mgr). Jest doktorantką filozofii Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego oraz sekretarzem Zarządu Naukowego Towarzystwa Tomistycznego. Interesuje się filozofią klasyczną, a w niej szczególnie etyką i pedagogiką. Publikuje w „Roczniku Tomistycznym”.
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4761-9495>

Wojciech Kilan – mgr, członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego oraz Pracowni Badań nad Światem Przeżywanym. Zainteresowania naukowe: historia filozofii (arystotelizm, tomizm); etyka cnót, filozofia społeczna, filozofia analityczna, fenomenologia. Pod opieką dra hab. Michała Głowali pracuje nad rozprawą doktorską pod tytułem: *Tomistyczna etyka działań śmiercionośnych państwa*.
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1507-1787>

Jan Krokos – ks. prof. dr hab., absolwent Prymasowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Gnieźnie i Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej KUL, od 1994 r. zatrudniony na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Akademii Teologii Katolickiej, później – Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie w Instytucie Filozofii. Kierownik Katedry Teorii Poznania. W latach 2005–2012 dziekan Wydziału. Zajmuje się problematyką poznania bezzałożeniowego i atematycznego, rolą języka w poznaniu, zagadnieniami sumienia, intencjonalności i metodologii teologii oraz filozofii. Inspiruje się filozofią klasyczną, fenomenologią oraz filozofią analityczną.

Dawid Lipski – dr, adiunkt w Instytucie Społecznych Podstaw

Penitencjarystyki Szkoły Wyższej Wymiaru Sprawiedliwości. Stypendysta Funduszu Stypendialnego i Szkoleniowego (Liechtenstein), Fundacji Lanckorońskich z Brzezia (Londyn) oraz Deutscher Akademischer Austausch Dienst (Kolonja). Redaktor w czasopiśmie „Pro Fide, Rege et Lege” oraz w „Roczniku Tomistycznym”. Nauczyciel mianowany etyki w szkole podstawowej.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2136-0622>

Henryk Majkrzak SCJ – ks. dr hab. teologii dogmatycznej (Uniwersytet Opolski, rozprawa: *Antropologia integralna w 'Sumie teologicznej' św. Tomasza z Akwinu*), dr teologii życia wewnętrznego (Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie, *Rola przyjaźni w życiu duchowym św. Augustyna*) oraz dr filozofii człowieka (Papieski Uniwersytet św. Tomasza z Akwinu w Rzymie, *La dignita dell'uomo nel pensiero di san Tommaso d'Aquino*). Wykładowca filozofii na uczelniach katolickich Krakowa i okolic, kierownik Sekcji Filozoficznej Polskiego Towarzystwa Teologicznego w Krakowie oraz członek Polskiego Towarzystwa św. Tomasza z Akwinu (KUL, Lublin), a także Naukowego Towarzystwa Tomistycznego (UKSW, Warszawa). Jest autorem wielu książek i publikacji, znawcą Kościoła w Azji Środkowej i na Zakaukaziu oraz Watykanu i papieskich formacji zbrojnych. W pracy duszpasterskiej wspiera szczególnie rodzinę, a w uroczystościach patriotycznych szczególną uwagę poświęca „Żołnierzom Wyklętym” (Niezłomnym).

Wiesław Alojzy Mering – bp dr, ordynariusz włocławski w latach 2003-2021. Stopień doktora filozofii uzyskał w warszawskiej Akademii Teologii Katolickiej w 1976 r., na podstawie pracy: *Koncepcja metafizycznej struktury duszy w tomizmie egzystencjalnym*. Promotorem doktoratu był prof. Mieczysław Gogacz, dla którego W. Mering był pierwszym wypromowanym doktorem. Po doktoracie przebywał na rocznym stypendium rządu francuskiego na Uniwersytecie w Strasburgu. Był redaktorem naczelnym „Studiów Pelplińskich”, wykładowcą przedmiotów filozoficznych w wyższych seminariach duchownych w Pelplinie, Koszalinie i Elblągu. W latach 1992-2003 sprawował urząd rektora WSD w Pelplinie. W 1996 r. ks. Mering opublikował podręcznik *Wstęp do filozofii*. Jest też autorem skryptu z metafizyki oraz ponad 1000 różnych tekstów naukowych, publicystycznych, duszpasterskich. Część z nich zebrano w książkach: *Niezmiennie głosić Ewangelię* (2013), *Trochę świata* (2020), *Qui tacet, consentire videtur* (2020), *Kleksy myśli* (2019) i *Kleksy myśli 2* (2020).

Kazimierz Mikucki – ks. dr hab. Jest autorem ok. 50 prac naukowych o tematyce filozoficznej. Główne zainteresowania naukowe: teoria i metodologia filozofii tomistycznej w Polsce po II wojnie światowej, filozoficzne aspekty życia duchowego i konsekrowanego. Napisał książkę pt. *Tomizm w Polsce po II wojnie światowej* (Kraków 2016).
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5589-2681>

Ewa Agnieszka Pichola – dr, absolwentka Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej UKSW. Doktorat z filozofii obroniła w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie rozprawy, w której analizowała dorobek Dietricha von Hildebranda z perspektywy obecności wątków modernistycznych w jego pismach. Interesuje się zagadnieniami z pogranicza metafizyki i psychologii, a dokładnie filozoficznych podstaw koncepcji psychologicznych i antropologicznych aspektów prawdy. Publikuje, uczestniczy w konferencjach, tłumaczy w j. angielskim.
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6078-7384>

Magdalena Płotka – dr hab., profesor uczelni w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Z-ca redaktora naczelnego Rocznika Tomistycznego. Zainteresowania naukowe skupiają się wokół średniowiecznej filozofii praktycznej, historii filozofii polskiej w XV i XVI wieku, paleografii łacińskiej oraz filozofii współczesnej. Jest autorką książki *Metafizyka i semantyka. Filozofia Jana Wersora* (Warszawa, 2013) oraz *Filozofia jako praktyka. Myśl krakowskiego praktycyzmu w XV i XVI* (Warszawa 2016). Publikuje w „Rocznikach Filozoficznych”, „Edukacji filozoficznej”, „Filosofiji”, „Roczniku Tomistycznym” i in.
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6993-2178>

Grzegorz Pyszczyk – dr hab., socjolog kultury, filozof, absolwent historii filozofii Akademii Teologii Katolickiej (obecnie Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego), pracuje w Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, opublikował m.in. *Nadnormalność jako zjawisko społeczne* (2013).
Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4221-7614>

Julia Rejewska – mgr, doktorantka filozofii w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Jej zainteresowania naukowe skupiają się wokół współczesnej etyki, filozofii kultury i filozofii edukacji.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5740-6608>

Bruno Sadok – mgr, doktorant filozofii na studiach doktoranckich Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Jego zainteresowania naukowe skupiają się wokół metafizyki realistycznej, filozofii perypatetycko-tomistycznej i filozofii czasu.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0208-751>

Maciej Sobiech – dr nauk humanistycznych (filologia angielska), adiunkt na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Interesuje się twórczością G.K. Chestertona, dystrybucjonizmem angielskim, myślą Jacques'a Maritaina, tomizmem, personalizmem, romantyzmem angielskim, psychologią głębi C.G. Junga.

Antoni B. Stępień – prof. zw. dr hab. emerytowany profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Głównym przedmiotem jego zainteresowań filozoficznych są trzy dyscypliny: teoria poznania, metafizyka i estetyka. W teorii poznania podejmował: fenomenologiczną analizę deskrypcyjną, dyskusję ze sceptycyzmem oraz obronę możliwości wiedzy koniecznej dotyczącej świata. Jego teorię poznania należałoby określić mianem fundacjonalistycznej, maksymalistycznej i realistycznej. W metafizyce argumentuje za pochodnością świata od bytu absolutnego, osobowego, nieskończonego, wszechwiedzącego, wszechmocnego i nieskończenie dobrego; za odrębnością substancjalną człowieka w stosunku do innych bytów, w tym za niematerialnością najważniejszych działań umysłu ludzkiego oraz za istnieniem wolnej woli. Tezy te skłaniają go do uznania, że sens życia ludzkiego wykracza poza istnienie w świecie materialnym w takiej formie, w jakiej go teraz znamy. W stosunku do swego stanowiska filozoficznego używa określenia: „tomizm egzystencjalny w niektórych sprawach fenomenologizujący”. W estetyce podlega wpływowi fenomenologii w wydaniu Ingardena, a szczególnie - aksjologii fenomenologicznej. Jest autorem takich prac jak: *Wstęp do filozofii* (5 wydań); *Elementy filozofii*; *Wprowadzenie do metafizyki*; *O metodzie teorii poznania*; *Propedeutyka estetyki* (2 wydania); *Zagadnienie punktu wyjścia w filozofii. Teorie relacji: filozoficzne i logiczne*; *Studia i szkice filozoficzne* (3 tomy).

Paulina Sulenta – dr, adiunkt w Katedrze Metafizyki na Wydziale Filozofii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Do jej zainteresowań naukowych należą: metafizyka klasyczna (szczególnie tomizm egzystencjalny), metafizyka poznania, antropologia filozoficzna i filozofia Boga. W 2020 roku opublikowała monografię naukową pt. *Stwórcza moc Boga. Stanowisko św. Tomasza z Akwinu*.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1222-2519>

Marian Szymonik – ks., dr hab. nauk humanistycznych w zakresie filozofii. Wykładowca Wyższego Seminarium Duchownego w Częstochowie; „profesor stały” i wykładowca w Wyższym Instytucie Teologicznym w Częstochowie.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0796-8001>

Bartosz Zalewski – dr, prawnik, adiunkt w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, radca prawny. Członek Naukowego Towarzystwa Tomistycznego i Polskiego Towarzystwa Historii Prawa. Autor licznych publikacji z zakresu historii prawa, w tym szczególnie z zakresu prawa rzymskiego, m.in. monografii *Humanitas w ustawodawstwie Konstantyna Wielkiego. Religia - polityka – prawo* (Lublin 2021).

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7508-354X>

Michał Zembrzusi – dr hab, profesor uczelniany w Katedrze Historii Filozofii Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej UKSW. Interesuje się problematyką epistemologiczną w starożytności i średniowieczu, a szczególnie problematyką pamięci i teorią intelektu możliwościowego i czynnego. Jest współredaktorem książek w serii „Opera Philosophorum Medii Aevii”. W jej ramach w 2012 opublikował autorską monografię zatytułowaną: *Tomasz z Akwinu. Komentarz „O pamięci i przypominaniu”*. W 2019 roku wydał monografię pt. *Filozofia intelektu. Tomasza z Akwinu koncepcja intelektu możliwościowego i czynnego*, a w 2021 roku – przekład Tomaszowego Komentarza do „*De Hebdomadibus*” Boecjusza.

Nr ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4647-479X>